

A magyarországi bizantinológia a XX. században*

A humanizmus korától a XVIII. századig terjedő időszak írástudói nem különítették el élesen az antik és a bizánci görög irodalmat, ahogyan számukra a római és a bizánci császárságot sem választotta el éles cezúra. Olyan görög irodalomtörténeti áttekintés, mint Fabricius *Bibliotheca Graeca*-ja,¹ vagy olyan történeti mű, mint a Lebeau által fémjelzett *Histoire du Bas-Empire*² a klasszikus antikvitással együtt tárgyalta a Bizánc bukásáig terjedő időket még XVIII–XIX. századi átdol-

* Az 1922 és 1980 közötti évekre az egyes szakemberek tudományos tevékenységéről gyakran önmagukban elegendő információt adnak az alábbi bibliográfiák: Gy. Moravcsik, *Récentes études byzantines en Hongrie* (1914–1922): *Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes* 1 (1923) 61–70; Gy. Moravcsik, *Bulletin hongrois* (1922–1931): *Byzantion* 6 (1931) 657–702; Gy. Moravcsik, *Bulletin hongrois* (1931–1938): *Byzantion* 14 (1939) 459–496; Gy. Moravcsik, *Byzantine Studies in Hungary* (1939–1945): *Byzantinoslavica* 9 (1948) 379–392; M. Gyóni, *Ein Jahrzehnt ungarischer Byzantinologie: Donaueuropa* 2 (1942) 226–232; M. Gyóni, *Les études byzantines en Hongrie pendant la guerre* (1939–1945): *Revue des Études Byzantines* 5 (1947) 240–256; Z. Káddár, *Dix années de recherches relatives aux monuments byzantins de Hongrie* (1945–1955): *Byzantinoslavica* 18 (1957) 275–291; R. Benedicty, *Vizantinovedenie v Vengrii* (1946–1959): *Vizantijskij Vremennik* 20 (1961) 296–310; R. Benedicty, *Novye raboty po istorii Vizantii opublikovannye v Vengrii v 1955–1960 gg.*: *Vizantijskij Vremennik* 22 (1963) 124–126; I. (S.) Borzsák, *Bibliographia philologiae classicae in Hungaria MCMXXVI–MCML*, Budapest 1952 (főleg a 308–344 pp. = *Byzantini et Neograeci*); Zs. Ritoók (szerk.), *Bibliographia studiorum antiquorum in Hungaria MCMLI–MCMLXXV*, Budapest 1986 (főleg 771–882 pp. = A. Mohay, *Studia Byzantina*); I. Kapitánffy, *Die byzantinische Literatur in der ungarischen Forschung des letzten Jahrzehntes: Über das letzte Jahrzehnt der ungarischen Byzantinistik* (Akten der am 3–4. November 1980 gehaltenen Szegeder Konferenz) 1. (= *Opuscula Byzantina VII. 1.*), Herausgegeben von S. Szádeczky-Kardoss, Szeged 1981, 9–31; F. Makk, *Der ungarische Staat und Byzanz in der heimischen Forschung des letzten Jahrzehntes: Über das letzte Jahrzehnt der ungarischen Byzantinistik*, 33–63.

¹ J. A. Fabricius, *Bibliotheca Graeca*, I–XIV, Hamburg 1705–1728.

² Ch. Le Beau, *Histoire du Bas-Empire*, I–XXX, Paris 1757–1786.

gozásában is (Fabricius *editio Harlesiana*-járá³ s Lebeau Saint Martin készítette új kiadására⁴ gondolok itt), hogy Gibbon híres *Roman Empire* című művéről⁵ ne is szóljak, amelyet még a XX. század küszöbén is érdemesnek tartott újra kiadni Bury.⁶

Eme több évszázados korszak kezdetén, amidőn a leendő bizantinológia még csak embrionális állapotban létezett az egységes diszciplínaként művelt görög—latin filológia méhében, a magyarországi tudományosság azonos színvonalon állt az Alpoktól északra élő népekével, vagy éppen némileg előttük járt. Kiragadott példaként elegendő utalni Bfborbanszületett Konstantin *De cerimoniis aulae Byzantinae* című könyvének a sorsára: a *codex unicus*, amely egyedül őrizte meg ezt a híres művet,⁷ (több más bizánci szerzőt hagyományozó kódexekkel⁸ együtt) Mátyás király könyvtára szerezte meg és őrizte 1526-ig Budán. A születő újkori filológiának manuscriptum-gyűjtő és írásműveket felfedező nyitánya idején Magyarország az élen haladt.

Ennek az ígéretes indulásnak sajnos azonban nem volt folytatása. 1526-ban a mohácsi csatavesztéssel megkezdődött a turkokrácia hanyatló korszaka a magyar történelemben. A *Bibliotheca Corviniana* szétszóródott. A nemzetnek minden energiáját a fennmaradásért folytatott küzdelem vette igénybe. A magyar diák ezután legfeljebb külföldi egyetemeken ismerhette meg a fellendülő európai filológia eredményeit. Ám mivel az ország hivatalos ügyintézésének nyelve a latin volt, e klasszikus nyelv tanulmányozásának — praktikus okokból kifolyólag — sokkal inkább szenteltek figyelmet Magyarországon, mint a görögnek, amelynek oktatása főleg a lelkipásztori tevékenységhez megkívánt elemi biblia- és patrisztikaismeret szintjéig terjedt. A görög filológiában való tudományos elmélyülés olyan kulturális fényűzés lett volna, amelyre a puszta létéért küzdő ország nemigen ál-dozhatott. Magyarországi születésű tudós legfeljebb hazájától távol, külhonban

³ J. A. Fabricius, *Bibliotheca Graeca. Editio quarta curante G. Ch. Harles*, I—XII, Index, Hamburg 1790—1838.

⁴ Ch. Lebeau—M. de Saint-Martin, *Histoire du Bas-Empire revue entièrement corrigée et augmentée*, I—XXI, Paris 1824—1836.

⁵ E. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, I—VI, London 1776—1788.

⁶ E. Gibbon—J. B. Bury, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire. Edited in Seven Volumes with Introduction, Notes, Appendices and Index*, I—VII, London 1897—1900 (1923).

⁷ Cs. Csapodi, *The Corvinian Library. History and Stock*, Budapest 1973. 266.

⁸ Ld. pl. Cs. Csapodi, op. cit., 298—299 (Nicephorus Callistus Xanthopoulos, *Historia ecclesiastica*), 397 (Iohannes Zonaras, *Epitoma historiarum*).

dolgozva produkálhatott komoly tudományos eredményeket. Ilyen volt, hogy egy példát említsünk, Ioannes Sambucus (1531–1584), aki sok-sok egyéb jelentős tudományos teljesítménye mellett felfedezte és a bécsi császári könyvtárba vitte *Nonnos Dionysiaca* című művének egy kéziratát,⁹ amely a Falkenburg-féle *editio princeps* (Anvers 1569) alapjául szolgált.

A török uralom megszűntével az ország lassan regenerálódni kezdett. Ezzel nagyjából egy időben Európában a bizánci világ avatott szakértői két területen tettek jelentős lépést előre: Du Cange külön nagyszótárban dolgozta fel a középgörög szókincset (1688),¹⁰ Labbe pedig megindította a párizsi *Corpus Byzantinae historiae* sorozatban (1645–1711) a bizánci történelem elbeszélő forrásainak latin fordítással kísért kiadását,¹¹ amelyet rövidesen követett a *velencei corpus* megjelentetése (1722–1733).¹² Ez utóbbiban magyarországi tudós, Bergler István is részt vett *Genesis editio princeps*-ével.¹³

A magyarságnak a mélységből való felemelkedése a kulturális élet egy centrális területén, a nemzeti múlt feltárásában viszonylag korán a haladottabb Nyugat-Európa forráskutatásának és -kritikájának az elsajátításával járt. Ennek egyik tünete, hogy a nagyszombati egyetem (egyébként csillagászzal is foglalkozó) jezsuita tanára, Kéri Ferenc *Epitome historiae Byzantinae* címen összegyűjti a magyar történelemre vonatkozó forrásanyagot (1738).¹⁴ S az ugyancsak jezsuita egyetemi professzor, Pray György nagyszabású magyar történelmében¹⁵ nemcsak használta a középgörög forrásokat, hanem azok interpretációjában és kommentálásában túllépett a nyugat-európai szakemberek megállapításain, önálló eredményekre jutott. Ettől fogva a bizánci szerzők magyar történeti vonatkozású részletei állandóan foglalkoztatják a hazai historikusokat. Egyéb tekintetben azonban számottevő

⁹ Vö. W. von Christ—W. Schmid—O. Stählin, *Geschichte der griechischen Literatur*, II 2., München 1924, 970.

¹⁰ Ch. Du Fresne Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, I—II, Lugduni 1688.

¹¹ *Corpus Byzantinae Historiae*, I—XXVII, Parisiis 1645—1711.

¹² *Byzantinae historiae scriptores in unum corpus redacti*, I—XXIII (seu I—XXXV), Venetiis 1722—1733.

¹³ Josephi Genesisii *De rebus Constantinopolitanis a Leone Armenio ad Basilium Macedonem libri quattuor*, ed. St. Bergler, Venetiis 1733.

¹⁴ B. F. Kéri, *Epitome historiae Byzantinae*, I—II, Tyrnaviae 1738—1740 (1743).

¹⁵ G. Pray, *Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum ab anno a. n. Chr. 210 ad annum Chr. 997*, Vindobonae 1761. G. Pray, *Annales regum Hungariae 997—1564*, I—V, Vindobonae 1763—1776.

tudományos erőfeszítés a bizánci világ kutatására nemigen jelentkezett akkoriban Magyarországon.

A XIX. század elejéig tehát főleg teológusok, illetve történészek voltak azok, akik Magyarországon szakértelemmel nyúltak középgörög írásokhoz. Ebben a tekintetben változást jelentett, hogy 1846-ban Télyf Iván (1816—1898) kezdte meg a görög nyelv és irodalom oktatását a pesti egyetemen. Az ő figyelme ugyanis nemcsak a görög antikvitásra, hanem a bizánci és újjörög szerzőkre is kiterjedt. Mutatja ezt egyebek mellett a „Középkori verses regények” c. munkája.¹⁶ A legnagyobb magyar klasszikus-filológus, Ábel Jenő (1858—1889)¹⁷ monumentális életművében is szóhoz jutott Bizánc: kiadta például Ioannes Gazaeus költeményeit és Proklos himnuszait.¹⁸ Halála évében pedig egy akadémiai bizottság tagjaként Isztambulban járt, hogy ott a császári könyvtárban kutatásokat folytasson.

1. Persze az igazi fordulat a bizantinológia önálló modern tudománnyá válásában Magyarországon is, mint mindenütt Európában, Karl Krumbacher korszakalkotó tevékenysége nyomán következett be. 1895-ben a budapesti egyetem Pecz Vilmos (1854—1923) professzori kinevezésekor egyértelműen feladatai közé sorolta a bizánci és újjörög tárgyú oktatómunkát is.¹⁹ Pecz Vilmos egyébként már korábban, kolozsvári egyetemi tanárként aktívan hozzájárult a magyarországi bizantinológia izmosodásához, amikor kiadta és lefordította Paraspondylos Zotikos várnai csatáról szóló művét.²⁰

A bizantinológia fejlődését elősegítő nemzetközi légkör hatásához még egy sajátos helyi tényező is hozzájárult: az ország a magyar honfoglalás millenniumát ünnepelte 1896-ban, s a nagy esemény forrásai között, amelyek ekkor a kutatás fókuszába kerültek, talán éppen a legjelentősebbek voltak Bölcs Leó hadászatról és Bíborbanszületett Konstantin államkormányzásról szóló művei. Az utóbbi munka magyar vonatkozású részeinek a magyarázata körül sokoldalú élénk eszmecsere folyt, amelynek résztvevői Pecz Vilmos, Thúry József, Fiók Károly és Gyomlay

¹⁶ Télyf I., *Középkori görög verses regények*. Budapest 1883.

¹⁷ Vö. *Borzák I.*, Ábel Jenő, Budapest 1981, 161—164.

¹⁸ Ioannis Gazaei descriptio tabulae mundi et Anacreontea, ed. E. Abel, Berolini 1882. Orphica. Accedunt Procli hymni etc., Ed. E. Abel, Prae et Lipsiae 1885.

¹⁹ *Moravcsik Gy.*, Pecz Vilmos: Egyetemes Philologiai Közönlöny 50 (1926) 158—167.

²⁰ *Pecz V.*, Paraspondylos Zotikos költeménye a várnai csatáról. Budapest 1884.

Gyula voltak.²¹ Vári Rezső (1864–1940) pedig „A magyar honfoglalás kútfői” című reprezentatív kötetben Bölcs Leó *Taktikájának* magyarokról szóló részletét publikálta és kommentálta,²² s ennek kapcsán a *Sylloge tacticorum Graecorum* sorozat kiadását vette tervbe, amely sajnos torzó maradt.²³ Ilyen irányú kutatása azonban még így is hozott maradandó eredményt: egy X. századi bizánci hadászati szakkönyv (*Anonymus de re militari*) több mint 80 évig mérvadó kritikai kiadását készítette el.²⁴ A millennium ünnepi hangulatát tükröző századforduló körüli kutatás egyik témája volt a magyar szent korona bizánci vonatkozásainak a kérdése, amely azóta is újra és újra felbukkan a magyar bizantinológiában. E téren Ipolyi Arnold és Czobor Béla nevéhez fűződik a kezdeményezés érdeme.²⁵ Ugyanígy a századforduló körül kezdődött meg Szent István görög nyelvű oklevelének (*Typicon Vesprensiense*) tudományos vizsgálata; ezt a diplomát a veszprémvölgyi apácakolostor alapításakor adta ki az első magyar király 1000–1009 között, s szövegét a görög filológia szemszögéből először Gyomlay Gyula tanulmányozta.²⁶

A magyar orientalisták közül Kmoskó Mihály főleg szír szövegekkel²⁷ és Kuun Géza a korai magyarság keleti kapcsolatainak a feltárásával vetett új fényt bizantinológiai vonatkozású problémákra is.²⁸ Ugyanez mondható Thallóczy Lajos (részben Jireček Konstantinnal együtt készített) balkáni dokumentumkiadásairól s tanulmányairól,²⁹ valamint azokról a jegyzetes fordításokról, amelyekben Luki-

²¹ A fent említett szerzők tanulmányairól l. egyebek mellett Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, Berlin 1958, 261 (s. v. Sabartoi asphaloi).

²² Pauler Gy.—Szilágyi S. (szerk.), *A magyar honfoglalás kútfői*, Budapest 1900, 3–89.

²³ Leonis Imperatoris *Tactica* (*Sylloge Tacticorum Graecorum* III), ed. R. Váry, I, II.1, Budapest 1917–1922. L. még lejjebb a 44. jegyzet.

²⁴ *Incerti Scriptoris Byzantini saeculi X Liber de re militari*, recensuit R. Vári, Leipzig (Teubner) 1901. Csak 1985-ben jelent meg a mű új kiadása: *Three Byzantine Military Treatises. Text Translation and Notes* by G. T. Dennis. C.F.B.M t.25. Washington (Dumbarton Oaks) 1985, 241–335.

²⁵ L. Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II 309.

²⁶ Gyomlay Gy., *Szent István veszprémvölgyi donatiojának görög szövegéről*, Budapest 1901.

²⁷ L. egyebek mellett M. Kmoskó, *Analecta Syriaca e codicibus Musei Britannici excerpta*, I–III: *Oriens Christianus* 2 (1902) 33–57, 3 (1903) 91–125, 4 (1904) 384–415.

²⁸ G. Kuun, *Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historica antiquissima*, I–II, Claudiopoli 1892–1895.

²⁹ L. egyebek mellett L. von Thallóczy, *Bruchstücke aus der Geschichte der nordwestlichen Balkanländer: Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Hercegovina* 3 (1895) 298–371. L. von Thallóczy und Const. Jireček, *Zwei Urkunden aus Nordalbanien: Archiv für slavische Philologie* 21 (1897) 78–99.

nich Imre Menandros Protéktór³⁰ és Szilágyi Sándor Priskos Rhétór töredékeit³¹ ültette át magyarra. Számos bizánci forrás értelmezésével foglalkozott Nagy Géza,³² aki a „millenniumi” tízkötetes magyar nemzet történetében a Kárpát-medence népvándorlaskoráról szóló fejezetet írta.

A magyarországi középkori emlékanyag bizánci vonatkozásairól, így egyebek mellett a sírokban talált bizánci érmekről, a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött bizánci súlyokról, a bizánci importtárgyakról, a bizánci műtechnika hatásának nyomairól Hampel József,³³ Supka Géza³⁴ és Gohl Ödön³⁵ írtak elsősorban a szóban forgó években.

Érdekességképpen megemlítendő, hogy az ismert író, Herczeg Ferenc *Bizánc* címmel megkapó drámát írt, amelynek cselekménye Konstantinápoly 1453. évi elestekor játszódik, s ezt az irodalmi alkotást a *Byzantinische Zeitschrift* bibliográfiai rovatában ismertetésre méltatta.³⁶

2. A magyar bizantinológia első nagy korszakának a lezáródását az első világháború utáni évekre tehetjük. Pecz Vilmos 1923-ban meghalt. 1925-ben utóljára szerepelt a *Byzantinische Zeitschrift*-ben a magyar szakirodalom referenseként Vári Rezső, aki 1902-től működött ebben a minőségben. A két úttörő tudós közül egyéni tudományos teljesítmény tekintetében a pécsi, majd a budapesti egyetemen oktató Vári³⁷ nyújtott többet. Viszont tanítványokat inkább Pecz nevelt. E tanítványok közül először Darkó Jenő (1880–1940) jelentkezett a tudományos életben, aki pályafutása csúcspontján a debreceni egyetem professzoraként működött.³⁸ Sok egyéb értékes kutatás mellett, amilyen volt a Bölcs Leó írta *Taktika* magyar vonat-

³⁰ Menander Protector történeti művének fennmaradt töredékei. Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Lukinich I., Brassó 1905.

³¹ Szilágyi S., Szemelvények Priskos rhetor töredékeiből, Budapest 1904.

³² Nagy Géza, Magyarország története a népvándorlás korában, in: A magyar nemzet története (szerk.: Szilágyi-S.), t. I, Budapest 1895, pp. CCLV–CCCLII.

³³ L. Banner J.—Jakabffy I., A Közép-Duna-medence régészeti bibliográfiája, Budapest 1954, 549–550.

³⁴ L. egyebek mellett Supka G., A Panagia bizánci érmeken: Numizmatikai Közöny 7 (1908) 137–163 (cf. J. Strzygowski, in: *Byzantinische Zeitschrift* 18 [1909] 281–282). Supka G., Athosi vizszenelők kereszt a Nemzeti Múzeumban: *Archaeologiai Értesítő* 29 (1909) 207–218.

³⁵ L. pl. Gohl Ö., A magyar Nemzeti Múzeum bizánci súlyai: *Archaeologiai Értesítő* 21 (1901) 193 kk.

³⁶ R. Vári, in: *Byzantinische Zeitschrift* 14 (1905) 316–317.

³⁷ Gy. Moravcsik, Rudolf Vári: *Byzantinische Zeitschrift* 40 (1940) 351–352.

³⁸ Moravcsik Gy., Darkó Jenő (1880–1940): Egyetemes Philologiai Közöny 65 (1941) 58–60. I. Kapitányfy, Bibliographie der Publikationen von Jenő Darkó: *Acta Classica Univ. Scient. Debreceniensis* 17–18 (1981–82) 61–69.

kozású fejezeteinek vizsgálata³⁹ vagy a bizánci irodalomban a magyarokat jelölő népnevek áttekintése;⁴⁰ maradandót alkotott Laonikos Chalkokondylés művének kritikai kiadásával,⁴¹ ez a szövegközlés ugyanis mindmáig mérvadó. A Byzantinische Zeitschrift magyarországi bibliográfiai referensének a feladatkörét is Darkó vette át Váritól s látta el 1939-ig.

Pecz Vilmos másik tanítványa Czebe Gyula (1887—1930) volt, aki az 1919-es tanácsköztársaság idején rövid időre katedrát kapott a budapesti egyetemen. Kutatásai kiterjedtek egyebek mellett több középgörög auctorra, így Michael Psellosra, Nikolaos Mystikosra, Zotikos Paraspondylosra, és érintettek számos fontos történeti eseményt, mint például a 922. évi magyar kalandozást Itáliában és Michael Palaiologos 1252-es felségárulási perét.⁴² Nevét maradandóan beírta a magyar bizantinológia történetébe a feljebb már említett veszprémvölgyi kolostor görög alapító oklevelének mérvadó kritikai kiadásával.⁴³

Korzenszky Eleonóra a *Sylloge tacticorum Graecorum* munkálataiban együttműködött Váriveral. Kettejük feldolgozásában jelent meg Onosander *Strategicus* című művének máig mérvadó kritikai kiadása;⁴⁴ ez az ókori hadászati kézikönyv, mint Bölcs Leó *Taktikájának* egyik jelentős forrása bizantinológiai vonatkozással is bír.

Darkó Jenő tanítványa volt Fehér Géza (1890—1955), aki elsőként nyúlt tudományos módszerességgel a görög nyelvű protobolgár feliratok egy részéhez, köztük a madarai sziklafalba vésett domborművű lovas felirataihoz.⁴⁵ E területen, ha a későbbi kutatás több ponton túlhaladta is megállapításait, az úttörés érdeme az övé. Bizánci források hosszú sorát használta fel a korai magyarság és bolgárság

³⁹ Darkó J., Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból, Budapest 1915.

⁴⁰ J. Darkó, Die auf die Ungarn bezüglichen Volksnamen bei den Byzantinern: Byzantinische Zeitschrift 21 (1912) 472—487.

⁴¹ Laonici Chalcocondylae historiarum demonstrationes, rec. E. Darkó, I—II, Budapest 1922—1927.

⁴² L. a következő megemlékezésben az elhunyt tudós műveit tartalmazó bibliográfiát: M. Dercsényi, Gyula Czebe†: Byzantinisch—Neugriechische Jahrbücher 8 (1929—1930) 221—224.

⁴³ Czebe Gy., A veszprémvölgyi oklevél görög szövege, Budapest 1916.

⁴⁴ Onosandri Strategicus, ediderunt E. Korzenszky et R. Vári, Budapest 1935 (=Sylloge tacticorum Graecorum I).

⁴⁵ L. pl. G. Fehér, Die Inschriften des Reiterreliefs von Madara, Sofia 1928. G. Fehér, Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises, Budapest 1931.

közötti kapcsolatok sokoldalú megvilágítására,⁴⁶ ami tudományos életművének gerincét képezte.

Az 1930-as évek elejétől a második világháború végéig Magyarországon működött budapesti magántanárként, majd kolozsvári professzorként Ivánka Endre (1902—1974), aki az aristotelési és platóni filozófia vizsgálatától jutott el a bizánci teológiához és a bizantinológiához. Ekkoriban mindenekelőtt bizánci keresztény auctorokkal, pl. Grégorios Nyssénossal, Pseudo-Dionysios Aeropagitésszel, a magyarországi Szent Gellért püspök görög műveltségével kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott, és vizsgálta a keleti kereszténység távoli múltját Erdélyben.⁴⁷ A háború után a grazi egyetem tanáraként maradandó patrisztikai kutatásai mellett a ma is élő „Byzantinische Geschichtsschreiber” sorozat alapításával (1954) tette fel a koronát bizantinológusi pályafutására.⁴⁸

A szó szűkebb értelmében vett bizantinológusokon kívül számos más — Bizánc világát jól ismerő — tudóst is említenünk kell még annak a tudománytörténeti periódusnak a bemutatásakor, amely hozzávetőleg a második világháború végéig tartott. Nyelvészek foglalkoztak bizánci források (így pl. Bíborbanszületett Konstantin, Malalas, Theophanés, *Typicon Vespreniense* stb.) szövegében fennmaradt magyar, hun, germán, bolgár—török, korai szláv szavaknak (személy-, törzs-, nép- és helyneveknek, rangelnevezéseknek) az etimológiájával és jelentésével. A nyelvi vizsgálat nem ritkán tárgyi (történelmi, irodalomtörténeti) tanulságokkal is szolgált. E lingvisták közül mindenekelőtt Németh Gyula,⁴⁹ Melich János,⁵⁰ Pais Dezső⁵¹ és Moór Elemér⁵² nevét kell megemlítenem.

⁴⁶ L. egyebek mellett *G. Fehér*, *Bulgarisch—ungarische Beziehungen in den V—XI. Jahrhunderten*, Budapest 1921. L. még *Fodor I.*, *Fehér Géza irodalmi munkássága: Archaeologiai Értesítő* 117. 1. (1990) 257—259.

⁴⁷ L. *Somos R.*, Ivánka Endre emlékezete: *Antik Tanulmányok* 28 (1994) 203—212.

⁴⁸ L. *Somos R.*, op. cit. 212—217.

⁴⁹ *G. Uray*, *A Bibliography of the Works of Prof. J. Németh: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 11 (1960) 11—28; *G. Dávid*, *A Bibliography Containing the Works of Professor Julius Németh Published between 1960—1974: Hungaro—Turcica. Studies in Honour of Julius Németh (Edited by Gy. Káldy-Nagy)*, Budapest 1976, 357—364.

⁵⁰ Műveiről bibliográfiai összefoglalót ad: *Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára*, Budapest 1942, 503—512.

⁵¹ Műveinek bibliográfiáját adja *Mikes S.*, Pais Dezső munkássága, in: *Bárczy G.—Benkő L.* (szerk.), *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*, Budapest 1956, 677—685.

⁵² Moór Elemér műveinek gépírt bibliográfiáját *Takács Károlyné* készítette el a JATE Magyar Nyelvészeti Könyvtára számára.

A magyar föld és nép középkorát kutató történészek közül is többen vizsgálták szakértelemmel és így új tudományos eredményekre jutva a bizánci kútfőket. Kiemelkedő alkalom is kínálkozott ilyen kutatásokra az államalapító Szent István halálának kilencszázéves évfordulója kapcsán 1938-ban, amidőn a nagy uralkodó életművének előzményeit, a magyarságnak és a Kárpát-medencének a kereszténységgel való korai érintkezéseit vizsgáló historikusok gyakran használtak bizánci forrásokat, és tárták fel a bizánci egyház térítő tevékenységének nyomait.⁵³ Gombos Albin az Árpád-kori magyar történelem (800—1301) összes irodalmi forrását egybegyűjtötte, belefoglalva a bizánci kútfőanyagot is.⁵⁴ Rajta kívül Hóman Bálint,⁵⁵ Váczy Péter⁵⁶ és Karácsonyi János⁵⁷ nevét kell feltétlenül megemlíteni még a szóban forgó időszak medievistái közül, mint olyanokét, akik hozzájárultak a magyarországi bizantinológia gazdagodásához.

Alföldi András Pannonia és környéke történetének a római uralom utáni (germán, hun és avar kori) históriáját is behatóan vizsgálta, ami számos, a bizantinológia tárgykörébe tartozó probléma kutatását is jelentette. Különösen foglalkoztatta őt a Bizáncot császárvárossá tevő Nagy Konstantin kereszténységre térésének néhány aspektusa.⁵⁸ Az írott források és a tárgyi maradványok (főleg érmek) vallasításában egyaránt mester volt Alföldi.⁵⁹ Fettich Nándor viszont a régészeti emlékekre vetette a hangsúlyt. Ezek vizsgálatában azonban impozánsat alkotott: a Kárpát-medence

⁵³ Serédi J. (szerk.), *Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján*, I—III, Budapest 1938, passim.

⁵⁴ A. F. Gombos, *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC*, I—III, IV (Index), Budapest 1937—1943.

⁵⁵ L. egyebek mellett Hóman B. (—Szekfű Gy.), *Magyar történet*, I—II, Budapest 1935; Hóman B., *Történetírás és forráskritika*, Budapest 1938, főleg pp. 565—658.

⁵⁶ Műveiről tájékoztatnak a következő bibliográfiák: Gy. Moravcsik, *Bulletin hongrois* (1931—1938): *Byzantion* 14 (1939) 481; Gy. Moravcsik, *Byzantine Studies in Hungary* (1939—1945): *Byzantinoslavica* 9 (1948) 392; M. Gyóni, *Les études byzantines en Hongrie pendant la guerre* (1939—1945): *Revue des Études Byzantines* 5 (1947) 251—252; I. Borzsák, *Bibliographia philologiae classicae in Hungaria* MCMXXVI—MCML, Budapest 1952, 344; Zs. Ritoók (szerk.), *Bibliographia studiorum antiquorum in Hungaria* MCMLI—MCMLXXV, Budapest 1986, 327, 573, 661, 821—822.

⁵⁷ L. egyebek mellett: *Byzantinische Zeitschrift* 17 (1908) 628; 20 (1911) 617—618; 21 (1912) 627—628; Gy. Moravcsik, *Bulletin hongrois* (1922—1931): *Byzantion* 6 (1931) 688, 691—692.

⁵⁸ A. Alföldi, *Hoc signo victor eris*, in: *Pisciculi F. J. Dölger dargeboten*, Münster 1939, 1—18. A. Alföldi, *La conversione di Costantino e Roma pagana*: *Corvina* 6 (1943) 529—544.

⁵⁹ L. egyebek mellett Banner J.—Jakabffy I., *A Közép-Duna-medence régészeti bibliográfiája*, Budapest 1954, 536.

népvándorláskori etnikumainak hagyatékát fölényesen ismerte, beleértve a honfoglaló magyarság emlékeit, s mindenütt figyelemmel volt a bizánci import és művészeti hatás felmutatására.⁶⁰ A korszak számos Bizáncre is kitekintő múzeumi szakembere közül Zichy István,⁶¹ Nagy Lajos⁶² és Marosi Arnold⁶³ nevét említeném még, akik egyebek mellett a korai magyarsággal, illetve a magyarországi őskereszténységgel is foglalkoztak.

3. A két világháború közötti korszakban egyre meghatározóbb lett Pecz Vilmos legfiatalabb tanítványának, Moravcsik Gyulának (1892—1972) működése, amely aztán átvezetett a XX. századi magyar bizantinológia harmadik, az 1970-es évek kezdetéig tartó periódusába. Moravcsik Gyula 1913-ban jelentette meg első cikkét,⁶⁴ 1935-ben indította el a „Magyar-görög tanulmányok” kiadványsorozatot,⁶⁵ amelyben a maga és tanítványai értékes bizantinológiai közleményeinek hosszú sora jelent meg, egyebek mellett a *Byzantinoturcica* első kiadása⁶⁶ s Constantinus Porphyrogenitus *De administrando imperio* című művének kritikai edíciója.⁶⁷ Az 1930-as évek derekától ő vezette a Budapesti Egyetem Görög Filológiai Tanszékét, s 1940-ben átvette a *Byzantinische Zeitschrift* magyar bibliográfiai referensének feladatkörét. Monumentális életművének vörösfonala a magyarság és a honfoglaló magyarok etnogenezisében fontos szerepet játszó törökség bizánci forrásokban

⁶⁰ L. egyebek mellett Gy. Moravcsik, Bulletin hongrois (1931—1938) 488—491. Z. Kádár, Dix années de recherches relatives aux monuments byzantins de Hongrie (1945—1955): Byzantinoslavica 18 (1957) 276—277.

⁶¹ Műveinek bibliográfiáját Fodor István készül összeállítani.

⁶² L. egyebek mellett Gy. Moravcsik, Bulletin hongrois (1931—1938) p. 487—488 és Banner J.—Jakabffy I., op. cit. passim.

⁶³ L. egyebek mellett Gy. Moravcsik, op. cit. 488, 490, 493 et Banner J.—Jakabffy I., op. cit. passim.

⁶⁴ Moravcsik 1913—1962 között publikált műveinek bibliográfiáját adja R. Benedicty, Die literarische Tätigkeit von Gyula Moravcsik: Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 10 (1962) 295—313.

⁶⁵ Magyar-görög tanulmányok. *Ούγγροελληνικά μελέται*, I—XXX, Budapest 1935—1950.

⁶⁶ *Byzantinoturcica* I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. II. Sprachreste der Türkvölker in den Byzantinischen Quellen (= *Ούγγροελληνικά μελέται* t. 20—21), Budapest, 1942—1943.

⁶⁷ Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*. Greek Text edited by Gy. Moravcsik. English Translation by R. J. H. Jenkins (= *Ούγγροελληνικά μελέται* t. 29). Budapest 1949. Bíborbanszületett Konstantín: A birodalom kormányzása. A görög szöveget kiadta és magyarra fordította Moravcsik Gyula, Budapest 1950.

tükröződő képe és évezredes kapcsolata Bizánc világával.⁶⁸ Ezt a magyar szempontú célkitűzést azonban olyan széles körű megalapozással valósította meg, hogy a végeredmény messze túlnőtt a specifikus téma keretein: a nemzetközi bizantinológia sok egyetemes feladatának a megoldását nyújtotta. E megállapításunkat legfrappánsabban a *Byzantinoturcica* első kötetének átdolgozott kiadása illusztrálhatja; ez a munka ugyanis a bizánci irodalom tetemes részének, főleg a historiográfiának standard, ma is nélkülözhetetlen kézikönyvévé vált.⁶⁹ Vagy a sok lehetséges példa közül egy másik, amely Moravcsik Gyula kutatásainak egyetemes irodalomtörténeti perspektíváját megmutatja. Ő ismerte fel azokat a párhuzamokat, amelyek Goethe Faustjának Helena-epizódja és a monembasiai Dorotheos krónikájának egyik függeléke között kimutathatók.⁷⁰ Korunk bizantinológiájának egyik legjelentősebb nemzetközi vállalkozása, a *Corpus fontium historiae Byzantinae* Moravcsik Bóborban született Konstantin-kiadásának új redakciójával indult 1967-ben,⁷¹ s ez a tény szimbólumnak is tekinthető, amely a nagy magyar tudós jövőbe mutató életművének jelentőségét minősíti.

Első tanítványaival, sajnos, nem volt szerencséje Moravcsik Gyulának; nem a tehetségük volt kevés, hiszen például Gyóni Mátyás (1913–1955) mesterével kongeniális tudósnak bizonyult. „Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében”⁷² és „A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei”⁷³ című kötetek kitűnő hozzájárulások voltak Moravcsik fő kutatási célkitűzéseinek megvalósításához. A vlachok korai történetére vonatkozó forráskutatásai pedig egy alapvető szintézis ígérétét hordozták magukban.⁷⁴ Ám a Budapesti Egyetem Középkori Egyetemes Történeti Tanszékének professzora röviddel kinevezése után negyvenkét

⁶⁸ L. mindenekelőt Gy. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapest 1970. Gy. Moravcsik, *Fontes Byzantini historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Árpád descenduntium*, Budapest 1984 (posztumusz mű).

⁶⁹ Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvolker. II. Sprachreste der Türkvolker in den byzantinischen Quellen, Berlin 1958 (reprint 1983).

⁷⁰ Gy. Moravcsik, *Zur Quellenfrage der Helenaepisode in Goethes Faust: Byzantinisch—Neugriechische Jahrbücher* 8 (1929—1930) 41—56 (reprint: Gy. Moravcsik, *Studia Byzantina*, Budapest 1967, 428—438).

⁷¹ *Corpus Fontium Historiae Byzantinae I = Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio ...* edited by Gy. Moravcsik, translation by R. J. H. Jenkins, New, revised edition, Dumbarton Oaks (Washington) 1967.

⁷² *Οὐγγροελληνικαὶ μελέται* t. 7, Budapest 1938.

⁷³ *Οὐγγροελληνικαὶ μελέται* t. 24, Budapest 1943.

⁷⁴ I. Borzák, *Bibliographia* cit. p. 309—310, 321, 330—332. Zs. Ritoók, *Bibliographia* cit. p. 805—806.

évesen önmaga vetett véget életének. Benedicty Róbert Priskos töredékeinek és Prokopios egyes részleteinek vizsgálatával⁷⁵ kezdte ígéretes pályafutását Moravcsik Gyula oldalán és irányításával. Ám aztán az 1960-as évek derekán hirtelen elhagyta Magyarországot és hátat fordított a bizantinológiának. Moravcsik későbbi, ma is alkotó tanítványairól tudományunk magyarországi történetének jelenkoránál, lejjebb szölok.

Moravcsik Gyula kortársai közül Ligeti Lajosnak a magyar őstörténet és a steppei népek történetének kérdéseit vizsgáló művei sok ponton érintkeznek a bizantinológiával is.⁷⁶

4. Moravcsik professzor 1972-ben bekövetkezett halála utáni időszakban a legjelentősebb tudományos múlttal rendelkező bizantinológus Kádár Zoltán, a debreceni egyetem tanára, aki számos bizánci és korai keresztény művészettörténeti tanulmány és könyv⁷⁷ mellett a bizánci kéziratok zoológiai ábrázolásairól szóló alapvető könyvével⁷⁸ szerzett kiemelkedő nemzetközi elismerést. Kádár professzor érdeklődése kiterjed az antik természettudomány mellett a bizánci tudományok kutatására is.⁷⁹ Mint Kádár Zoltán, úgy Szádeczky-Kardoss Samu, a szegedi egyetem professzora is ma már nyugdíjasként dolgozik. Számos, a klasszikus hellén irodalom és történelem kérdéseit tárgyaló mű publikálása után Szádeczky-Kardoss Samu az utolsó két és fél évtizedben főleg a steppei eredetű népekről,⁸⁰

⁷⁵ *Ritók*, Bibliographia cit., p. 704—705.

⁷⁶ *Horváth A.*, Ligeti Lajos műveinek bibliográfiája, in: *Ligeti Lajos, A magyar nyelv török kapcsolatai II*, Budapest 1979, 470—480. *Ligeti L.*, A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban, Budapest 1986, 565.

⁷⁷ *Ritók*, Bibliographia cit., p. 945. — L. egyebek mellett: *Z. Kádár*, Fortleben der dionysischen Welt in der byzantinischen Malerei: Homonoia. Yearbook of the Chair of Greek Philology of the University Budapest I (1979) 59—71; *Z. Kádár*, Peinture profane dans l'Empire byzantin (395—1453). Évolution historique et thématique (Thèse de doctorat) Résumé fait par l'auteur: Homonoia 3 (1981) 209—217; *Kádár Z.*, Bizánci művészet, Budapest 1987; *Kádár Z.*, A bizánci művészet első aranykora, Miskolc 1992; *Z. Kádár*, Zur Ideengeschichte der Bilder auf der Dukas-Krone: Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae 25 (1990—92) 109—114.

⁷⁸ *Z. Kádár*, Survivals of Greek zoological illuminations in Byzantine manuscripts, Budapest 1978.

⁷⁹ *L. pl. Kádár Z.*, Az élő természet, in: Szabó Á.—Kádár Z., *Az antik természettudomány*, Budapest 1984, 239—411; *Kádár Z.*, Biborbanszületett Konstantin és az orvosi tudományok: Orvosi Hetilap 133 (Budapest 1992) 2711—2712.

⁸⁰ *Olajos T.*, Szádeczky-Kardoss Samu szakirodalmi munkásságának válogatott bibliográfiája: Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica. Supplementum VII, Szeged 1988, 5—18.

mindenekelőtt az avarokról⁸¹ szóló bizánci szerzőket vizsgálta, különös tekintettel Theódoros Synkellosra.⁸² Ő szerkesztette a szegedi *Opuscula Byzantina* nyolc kötetét (1972—1986), benne olyan művekkel, mint amilyen például Lakatos Pál forrásgyűjteménye a gepida történelemhez.⁸³ Bizánci zenei kéziratok és zeneelmélet vizsgálatában tűnt ki Dévai Gábor.⁸⁴ A bizánci liturgia és ortodoxia magyar kapcsolatait világtították meg és popularizálták Berki Feríz⁸⁵ és Timkó Imre⁸⁶ tudós lekipásztorok.

A ma már nyugdíjas vagy nyugdíj közelében járó tudós nemzedék több tagjánál a fő kutatási terület margóján szerepel igen jelentős bizantinológiai tevékenység is. A hunoktól a honfoglaló magyarokig szinte minden eurázsiai steppei nép és a Sassanida Perzsia történetének bizánci forrásait kutatták eredményesen Harmatta János,⁸⁷ az indoeurópai nyelvtudomány budapesti professzora és Czeglédy Károly,⁸⁸ az arabisztika tanára a budapesti egyetemen. A magyar őstörténet és az

⁸¹ L. mindenekelőtt S. Szádeczky-Kardoss, *Avarica. Über die Awarengeschichte und ihre Quellen. Mit Beiträgen von T. Olajos (= Opuscula Byzantina VIII)*, Szeged 1986. S. Szádeczky-Kardoss, *The Avars*, in: *The Cambridge History of Early Inner Asia* (edited by Denis Sinor), Cambridge University Press 1990, 206—228, 452—457. Szádeczky-Kardoss S., *Az avar történelem forrásai. Die Quellen der Awarengeschichte I.* (Magyar Őstörténeti Könyvtár 5), Szeged 1992.

⁸² A 80. jegyzetben idézett bibliográfia mellett l. mindenekelőtt: S. Szádeczky-Kardoss, *Breviarium homiliae Theodori Syncelli de obsidione Avarica Constantinopolis (BHG 1078m): Analecta Bollandiana 108* (Bruxelles 1990) 147—182 (Társszerzők: Th. Dév, Th. Olajos).

⁸³ P. Lakatos, *Quellenbuch zur Geschichte der Gepiden.* (=Opuscula Byzantina II), Szeged 1973.

⁸⁴ Ritoók, *Bibliographia cit.*, 664, 774, 804.

⁸⁵ Borzsák, *Bibliographia cit.* 308, 317, 325—326. Ritoók, *Bibliographia cit.* 773—777, 780, 783, 785, 793, 796—797, 800—802. L. még pl. Berki F., *HYMNOLOGION* (Magyar orthodox énekeskönyv), I—II, Budapest 1969; Berki F., *A kereszténység az orthodox egyházban: Theológiai Szemle 24* (1981) 159—163; Berki F., *Az orthodox kánonok theológiai háttere: Theológiai Szemle 31* (1988) 72—78.

⁸⁶ Ritoók, *Bibliographia cit.* 667, 821.

⁸⁷ Cs. Töüßsy, *Bibliography of the Scholarly Works and Papers of J. Harmatta: Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 25* (1977) 13—24. L. még egyebek mellett Harmatta J., *Lebedia és Ateikuzu: Magyar Nyelv 80* (1984) 419—431; J. Harmatta, *Chionitae, Euseni, Gelani: Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 31* (1985—1988) 42—51; Harmatta J., *Bakath, az unnugurok városa: Antik Tanulmányok 34* (1989—1990) 163—165; Harmatta J., *Az onogur vándorlás: Magyar Nyelv 83* (1992) 257—272.

⁸⁸ Czeglédy K., *Magyar őstörténeti tanulmányok*, Budapest 1985; ugyanitt Czeglédy Károly műveinek bibliográfiája a 361—365. p.

Árpád-kor emlékezetét vizsgálta a középgörög szövegekben is Györffy György.⁸⁹ Székely György⁹⁰, a középkori egyetemes történelem budapesti professzora pedig Bizánc és a Nyugat kapcsolatának kérdéseivel foglalkozott sok egyéb mellett.

Az archeológusok és művészettörténészek, akik a korai és érett középkor magyarországi (és külföldi) tárgyi emlékeivel foglalkoznak, gyakran jutnak a bizantológiai is érintő eredményekre. Ám mivel az ilyen kutatások a közelmúltban annyira sok szakember között oszlottak meg, hogy rövid áttekintésembe az egyes nevek pusztá felsorolása sem férne bele, néhány preferált tárgykörnek a kiemelésével kell beéremem. 1978-ban hosszú távollét után az Egyesült Államokból hazánkba visszakerült a magyar Szent Korona. Ennek hatására megélenkült ezzel a bizánci feliratot is hordozó emlékkal való tudományos foglalkozás.⁹¹ A Nagyszentmiklósan egykor előkerült és ma Bécsben őrzött aranykincs néhány darabján görög nyelvű, illetve görög betűs felirat is áll; a leletegyüttes eredete körül változatlanul igen élénk vita folyik.⁹² Az egyre szaporodó késő ókori és népvándorláskori, elsősorban avar lelőhelyfeltárások közleményei az esetek többségében bizánci vonatkozásokat is tartalmaznak.⁹³

⁸⁹ *Ritoók*, Bibliographia cit. 806. L. még egyebek mellett Györffy Gy., István király és műve, Budapest 1977; Györffy Gy., Magyarország története a honfoglalástól a tatárjárásig: Magyarország története tíz kötetben (főszerk.: Székely Gy.), I., Budapest 1984, 575–1076; Györffy Gy., A magyarság keleti elemei, Budapest 1990; Györffy Gy., A magyar–szláv érintkezések kezdetei: Századok 124 (1990) 3–24.

⁹⁰ *Ritoók*, Bibliographia cit. 820–821. L. még egyebek mellett Gy. Székely, Kronensendungen und Königsaktionen im Europa des 11. Jahrhunderts; in: Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn (Insignia Regni Hungariae, I.) Red. F. Fülöp, É. Kovács, Zs. Lovag, Budapest 1983, 17–28; Székely Gy., A polgári rend előzményeihez: városi elit a 12–13. századi Európában: Századok 126 (1992) 517–561.

⁹¹ L. egyebek mellett Kovács É.—Lovag Zs., A magyar koronázási jelvények, Budapest 1980; F. Fülöp, É. Kovács, Zs. Lovag (Red.), Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn (Insignia Regni Hungariae, I), Budapest 1983; Sacra Corona Hungariae. Edited by K. Bakay, Kőszeg 1994.

⁹² A kérdéskör szakirodalmáról tájékoztatnak a következő bibliográfiák: Banner J.—Jakabffy I., A Közép-Duna-medence régészeti bibliográfiája a legrégibb időkől a XI. századig, Budapest 1954, 445–447; Banner J.—Jakabffy I., A Közép-Duna-medence régészeti bibliográfiája 1954–1959, Budapest 1961, 200–201; Banner J.—Jakabffy I., A Közép-Duna-medence régészeti bibliográfiája 1960–1966, Budapest 1968, 219; Jakabffy I., A Közép-Duna-medence régészeti bibliográfiája, 1967–1977, Budapest 1981, 335–336. L. még egyebek mellett László Gy.—Rácz I., A nagyszentmiklósi kincs, Budapest 1977.

⁹³ A szakirodalomról áttekintést ad Banner J.—Jakabffy I., A Közép-Duna-medence régészeti bibliográfiája 1954–1959, 177–211; Banner J.—Jakabffy I., A Közép-Duna-medence régészeti bibliográfiája 1960–1966, 156–203; Jakabffy I., A Közép-Duna-medence régészeti bibliográfiája 1967–1977, 259–308. L. még Bóna I., A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon: Magyarország története tíz kötetben (főszerk.: Székely Gy.), I., Budapest 1984, 265–373; Cs. Bálint, Kontakte zwischen Iran,

5. Végezetül szeretném röviden felvázolni a magyarországi bizantinológia jelenlegi helyzetét. Karsay Orsolya, az Országos Széchenyi Könyvtár osztályvezetője vette át Moravcsik Gyulától 1971-ben a *Byzantinische Zeitschrift* tájékoztatását a magyarországi bizantinológiai szakirodalomról. Lukianosnak a bizánci irodalomban jelentkező hatását helyezte új megvilágításba, ilyen témájú publikálatlan dialógust is közzétéve.⁹⁴ Foglalkozik a bizánci metrika egyes kérdéseivel is.⁹⁵ Moravcsik Gyula jelenlegi utódja a budapesti egyetem Görög Filológiai Tanszéke élén Kapitánffy István. Kutatási területe a legszélesebb körű: Prokopiosztól, akinek „*Historia arcana*”-ját magyarra fordította,⁹⁶ egészen a Konstantinápoly török ostromáról szóló szerzőkig (mint Dukas és Phrantzés) terjed.⁹⁷ Emellett oroszánrészről vállalt a bizánci irodalom magyarországi megismertetésében és népszerűsítésében: szöveggyűjtemények, lexikoncikkek, irodalomtörténeti kézikönyvek szerkesztésében és megírásában.⁹⁸ Mohay András, a budapesti görög tanszék másik munkatársa kitűnő újjörög-magyar szótárral járult hozzá a posztklasszikus görög nyelv megismertetéséhez.⁹⁹ Tőle való Priskos nagy jelentőségű 30. fragmentumának legkorszerűbb interpretációja, és figyelemre méltó a Digenis-eposz keletkezésével kapcsolatos álláspontja is.¹⁰⁰ Engel Pált, az MTA Történettudományi Inté-

Byzanz und der Steppe: AWARENFORSCHUNGEN (herausgegeben von F. Daim). Studien zur Archäologie der Awaren 4. Archaeologia Austriaca — Monographien Band I., Wien 1992, 309—496.

⁹⁴ L. egyebek mellett O. Karsay, Eine byzantinische Imitation von Lukianos: Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 19 (1971) 383—391. O. Karsay, Lukians Fortleben in Byzanz, in: Actes du XIV Congrès International des Etudes Byzantines. III, Bucarest 1976, 627—631.

⁹⁵ O. Karsay, Vergleichende Aspekte der byzantinischen Metrik: Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae (1989) 331—430.

⁹⁶ Prokopios, Titkos történet. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Kapitánffy István, Budapest 1984.

⁹⁷ L. egyebek mellett I. Kapitánffy, Ungarische Gesandte im türkischen Lager zur Zeit der Belagerung Konstantinopels: Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 23 (1975) 15—24. I. Kapitánffy, König Ladislaus und Byzanz: Homonoia. Yearbook of the Chair of Greek Philology of the University Budapest I (1979) 73—96.

⁹⁸ Hadzisz D.—Kapitánffy I. (szerk.), A bizánci irodalom kistükre, Budapest 1974. Király I.—Szerdahelyi I.—Juhász I. (főszerk.) (főmunkatársak: ...Kapitánffy I...), Világirodalmi Lexikon, I—XVII, Budapest 1970—1994. Kapitánffy I.—Csurha V.—Szabó K., A bizánci és az újjörög irodalom története, Budapest 1989, 11—166.

⁹⁹ Mohay A., Újjörög—magyar kézisztár, Budapest 1988.

¹⁰⁰ A. Mohay, Priskos' Fragment über die Wanderungen der Steppenvölker, in: Studies in the Sources on the History of Pre-Islamic Central Asia. Edited by J. Harmatta, Budapest 1979, 129—144; Mohay A., A Digenes-eposz szövegtörténetéhez: Antik Tanulmányok 22 (1975) 141—147.

zetének igazgatóhelyettesét egyebek mellett a középbizánci korszak társadalmának és államának kérdései is foglalkoztatják.¹⁰¹

A későrómai császárság és Bizánc építészetétől a középkori örmény és grúz keresztény templomtípusok vizsgálatán át az iszlám világ építészetéig ível Tompos Erzsébetnek,¹⁰² a Budapesti Műszaki Egyetem professzorának kutatási területe. De a szláv és más orthodox egyházi művészet kutatóinak tekintete is gyakran szegeződik Bizáncre. Így Ruzsa György, a Budapesti Egyetem Művészettörténeti Tanszékének tanára, az orosz ikonfestészetnek és más szláv népek egyházi művészetének avatott szakértője is gyakran érint bizánci vonatkozású témákat.¹⁰³ Nagy Márta, Kádár Zoltán tanítványa, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Szláv Filológiai Tanszékén oktattva alakított ki egy művészettörténész műhelyt. Maga elsősorban a magyarországi ortodox templomok művészetét, mindenképp ikonostasionjait s ezzel együtt a bizánci és posztbizánci művészet kisugárzását kutatja igen eredményesen.¹⁰⁴

Szegeden Szádeczky-Kardoss Samu körül részben az ő tevékenységéhez kapcsolódva szerveződött egy kis csapat¹⁰⁵ a korai Bizánc és a steppe történetjének kutatására, illetve a magyar őstörténetnek és az Árpád-kori magyar állam bizánci kapcsolatainak alaposabb feltárására. Makk Ferenc professzor, aki a Történeti Segédtudományok Tanszékét vezeti a szegedi egyetemen, a VII. századi Bizánc

¹⁰¹ L. egyebek mellett *Engel P.*, Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig (= Magyarok Európában I.), Budapest 1990.

¹⁰² L. egyebek mellett *Tompos E.*, A bizánci és az iszlám építészet (Az építészet története. Középkor), Budapest 1989; *E. Tompos*, Characteristic Features of the Early Byzantine and Caucasian Architecture: Periodica Polytechnica. Ser. Arch. 35. 3–4 (1991) 91–122. *E. Tompos*; Meaning of tetraconch Churches in the Early Medieval European and Middle East Architecture in particular in the Caucasian Area and in Hungary, in: Atti del Quinto Simposio Internazionale di Arte Armena — 1988, Venezia 1992, 261–270; *Tompos E.*, A későrómai császárság és Bizánc keresztény építésze, Budapest 1994.

¹⁰³ *Ruzsa Gy.*, Russko—vengerskie hudozestvennye otnosenija v srednie veka. Moskva 1975; *Gy. Ruzsa*, Novgorod, Pleskau und der russische Norden, Hanau 1981; *Ruzsa Gy.*, Ikonok könyve, Budapest 1981; *Ruzsa Gy.*, Feofan Grek, Budapest 1982; *Gy. Ruzsa*, Ikonen in ungarischen Sammlungen, Berlin 1986.

¹⁰⁴ *Nagy M.*, Ortodox falképek Magyarországon, Budapest 1994; *Nagy M.*, Ortodox ikonosztázionok Magyarországon, Debrecen 1994.

¹⁰⁵ Jól mutatja ezt a következő munka: *Szádeczky-Kardoss S.*, Az avar történelem forrásai. Die Quellen der Awarengeschichte I. Munkatársak: *Borsos M.*, *Csillik É.*, *Farkas Cs.*, *Makk F.*, *Olajos T.* (= Magyar Őstörténeti Könyvtár 5), Szeged 1992.

történetét vizsgáló és egyéb kutatásai mellett¹⁰⁶ a bizánci—magyar kapcsolatok forrásainak szakavatott bűvára, mindenekelőtt a Komnénos-kori külpolitikai érintkezések legkiválóbb ismerője.¹⁰⁷ Kristó Gyula, a középkori magyar történelem professzora Szegeden a magyar őstörténettől az Anjou-korig terjedő századokat fogja át kutatásai során és gyakran használ bizánci forrásokat is.¹⁰⁸ Különösen Bíborbanszületett Konstantin magyarokra vonatkozó híradásait vizsgálta behatóan.¹⁰⁹ Főszerkesztőként irányította az 1990-es évek egyik legjelentősebb magyarországi tudományos vállalkozását történészek, filológusok, etnográfusok, régészek, művészettörténészek munkáját fogva össze, s e nagyszabású „Korai magyar történelmi lexikon”¹¹⁰ számos bizantinológiai vonatkozású címszót is tartalmaz. Szegfű László, a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékének vezetője a korai magyar történelem egyes kérdéseinek vizsgálata során érintett bizantinológiai vonatkozásokat is.¹¹¹ Kristó Gyula tanítványa, Tóth Sándor Lász-

¹⁰⁶ F. Makk, Traduction et commentaire de l'homélie écrite probablement par Théodore le Syncelle sur le siège de Constantinople en 626. Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica t. XIX (= Opuscula Byzantina III.), Szeged 1975; III. Béla emlékezete. A szöveganyagot válogatta, fordította és a jegyzeteket írta Kristó Gyula és Makk Ferenc, Budapest 1981; Makk F., A királyság első százada (Magyarország krónikája 2.), Budapest 1992.

¹⁰⁷ L. egyebek mellett Makk F., Magyarország a 12. században, Budapest 1986; F. Makk, The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century, Budapest 1989; Makk F., Magyar külpolitika (896—1196), Szeged 1993.

¹⁰⁸ L. egyebek mellett az alábbi bibliográfiában citált munkákat: F. Makk, Der ungarische Staat und Byzanz in der heimischen Forschung des letzten Jahrzehntes, in: Über das letzte Jahrzehnt der ungarischen Byzantinistik (= Opuscula Byzantina VII 1), Szeged 1981, 52—63. L. még pl. Gy. Kristó, Ajtony and Vidin: Turcic—Bulgarian—Hungarian Relations. Red.: Gy. Káldy-Nagy (= Studia Turco—Hungarica V.), Budapest 1981, 129—135; Gy. Kristó, Toponomastica unna ed avara in Ungheria, in: Popoli delle steppe: Unni, Avari, Ungari (= Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo 35), Spoleto 1988, 273—281; Gy. Kristó, Die Arpaden-Dynastie. Geschichte Ungarns von 895 bis 1301, Budapest 1993.

¹⁰⁹ Kristó Gy., Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig, Budapest 1980, p. 81—228. Bíborbanszületett Konstantin egyes részleteinek értelmezését adja; Gy. Kristó, Konstantinos Porphyrogenetos und die Herausbildung des ungarischen Stammesbundes: Opuscula Byzantina VII 1, Szeged 1981, 77—89; Gy. Kristó, Hungarian History in the Ninth Century, Jairess, Minnesota, s. a.

¹¹⁰ Korai magyar történelmi lexikon (9—14. század). Főszerkesztő: Kristó Gyula. Szerkesztők: Engel Pál és Makk Ferenc, Budapest 1994.

¹¹¹ L. egyebek mellett L. Szegfű, La missione politica ed ideologica di San Gerardo in Ungheria in: Venezia e Ungheria nel Rinascimento. A cura di V. Branca, Firenze 1973, 23—36; Szegfű L., Adalékok Szent Gellért görög műveltségének kutatásához: Acta Academiae Pedagogicae Szegediensis 1986. I. rész. 43—49; L. Szegfű, Zametki ob istorii vengerskogo Alfelda IX-go veka: Hungaro—Bulgarica V., Szeged 1994, 35—69.

ló magyar őstörténeti kutatásai kapcsán szintén elsősorban Bíborbanszületett Konstantin magyarokról szóló híradásait tanulmányozza.¹¹² H. Tóth Imre professzor, a szegedi Szlavisztikai Intézet vezetője Cirill és Metód- kutatásai során intenzíven foglalkozott a szláv apostolok bizánci előéletével és kapcsolataival.¹¹³ Magam egy kicsiny Bizantinológiai és Középlatin Filológiai Tanszéki Csoportot vezetek, amely a szegedi egyetem Klasszika-Filológiai Tanszékének keretében működik. Már Aetius udvari költője, Merobaudes köré koncentrálódó kutatásaim is érintették a bizantinológia területét,¹¹⁴ utóbb pedig főleg I. Iustinianos utódai korának a történetét és irodalmát vizsgáltam,¹¹⁵ ezen belül is elsősorban Theophylaktos Simokattés történeti művét.¹¹⁶ A Byzantinische Zeitschrift szerkesztőségének felkérésére 1991-től ellátom a nemzetközi folyóirat magyarországi bibliográfiai referensének feladatkörét.

Végezetül még néhány megjegyzés. A szó szűkebb értelmében vett bizantinológusok igen kevesen vannak ma Magyarországon, s nincs olyan intézet, tanszék vagy társaság, amely kifejezetten ezt a tudományágat szolgálná. Emellett a gazdasági gond, amely országunkra nehezedik, korlátozza a hozzájutást a szakirodalomhoz, a könyvekhez és folyóiratokhoz valamint a külföldi ösztöndíjakhoz. Másfelől viszont a megújuló szellemiség lassan talán eltűnteti körülöttünk a korábbi évtizedek kultúrpolitikájának és tudatformálásának torzító maradványait, s így megnőhet

¹¹² L. pl. *Tóth S. L.*, Az etelközi magyar—besenyő háború: Századok 122 (1988) 541—576; *Tóth S. L.*, A magyarok „etelközi honfoglalása”: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 98 (1993) 3—14.

¹¹³ L. egyebek mellett *H. Tóth I.*, Konstantin-Cirill és Metód élete és működése (Bevezetés a szláv kultúrtörténetbe). Második, átdolgozott kiadás, Szeged 1991.

¹¹⁴ *Th. Olajos*, Merobaudes: Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung begonnen von G. Wissowa. Supplementband XII., Stuttgart 1970, 863—866; *Th. Olajos*, L'inscription de la statue d'Aetius et les panégyriques de Merobaudes: Acta of the Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy. Cambridge 1967 (Oxford 1971), 469—472.

¹¹⁵ L. egyebek mellett *Th. Olajos*, Beitrag zur Frage der nachjustinianischen politischen Propaganda (Anthol. Gr. XVI 72, Iohannes Ephesinus und Corippus): Oikumene. Studia ad historiam antiquam classicam et orientalem spectantia 4, Budapest 1983, 187—195. *Th. Olajos*, Le monument du triomphe de Trajan en Parthie. Quelques renseignements inobservés (Jean d'Ephèse, Anthologie Grecque XVI 72): Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 29 (1981) [1984] 379—383.

¹¹⁶ L. egyebek mellett *Th. Olajos*, Les sources de Théophylacte Simocatta historien, (= Byzantina Neerlandica t. 10.), Leiden—New York—Kobenhavn—Köln 1988.

az igény az európai középkor világának, benne a keresztény kultúrának¹¹⁷ hitelesebb és sokoldalúbb megismerésére. S ez a klímaváltozás remélhetőleg kedvezően hat majd a bizantinológia művelésére és megismertetésére hazánkban.¹¹⁸

¹¹⁷ E folyamat kezdetét jelzi az *Ókeresztény írók*. Szerkesztette: Vanyó László, I—XIII, Budapest 1980—1991; Vanyó L., *Az ókeresztény művészet szimbólumai*, Budapest 1988; Vanyó L., „Legyetek tökéletesek...”. Tanulmányok a keresztény aszkézis történetéhez a szerzetesség kialakulásáig, Budapest 1992.

¹¹⁸ A Consiglio Nazionale delle Ricerche és a római Università La Sapienza által 1989. december 11—15 között „La filologia medievale e umanistica greca e latina nel secolo XX” címmel szervezett nemzetközi kongresszuson felkérésre előadást tartottam. Előadásom „Les études byzantines en Hongrie au XX^e siècle” címmel megjelent: *Testi e Studi Bizantino—Neoellenici* (Collezione diretta da E. Folliert) VII., Roma 1993, 639—656. Jelen tanulmány ennek kibővített és korszerűsített változata.